

Átmozgatott emlékezet

Interjú Fodor Péter kultúrakutatóval

Fodor Pétert, a sportszemponitú kultúrakutatás jeles hazai képviselőjét az Új Alföld Könyvek sorozatban megjelent, [Újrajátszás](#) című kötetének apropóján kérdeztük irodalom, mozgókép és sport összetett viszonyáról, e vonatkozásban műfaj- és médiumspecifikus reprezentációs sajátosságokról, illetve média-, sajtó- és sporttörténeti átalakulásokról.

KULTer.hu: Az idén megjelent, *Adalékok a sport mozgóképi és irodalmi emlékezetéhez* alcímű tanulmánykötet előszavának zárlatában azt írod: „munkám (kép)poétika és politika egymásba fonódásának vizsgálatára vállalkozik”. Mikor kezdődött a sport, a mozgókép, a poétika és a politika összefonódásai-összefüggései iránti érdeklődésed? Hogyan történt az irodalmárból kultúrakutatóvá válásod, ez a – 2009-es monográfiád címét kölcsön véve – *Térfélcseréd*?

A *Térfélcseré* azt a kérdést tette föl, milyennek mutatkozik a magyar elbeszélőpróza poétikatörténete a 20. század második felében, ha azokra a művekre összpontosítunk, amelyekben hangsúlyos témaként jelenik meg a sport. Igyekeztem benne párbeszédbe léptetni szövegeket, többek közt Ottlik, Mándy és Mészöly hasonló időben született írásait, s arról faggatni őket, miért „állítanak” mást például a futball vagy az atlétika tágan értett kulturális jelentőségéről, vagy mit mondanak az individuum „helyzetéről” a sportot szóba hozva. A könyv több olvasója arra biztatott, hogy a kutatást tágítsam ki azokra a mozgóképi alkotásokra is, amelyek ugyanazokhoz a nyilvánosságtörténeti korszakokhoz tartoznak, amelyekhez az általam értelmezett irodalmi szövegek – az elmúlt években tulajdonképpen ezt a munkát igyekeztem elvégezni, ennek részeredményeit adja közre az *Újrajátszás*.

A filmes kiindulópontot számomra Leni Riefenstahl *Olimpiája* jelentette: egy Berlinben töltött nyár tette lehetővé, hogy bejárjam az 1936-os nyári olimpia még föllelhető helyszíneit, illetve a német főváros nyújtotta könyvtárlehetőségeket valamelyest kihasználva szembesüljek a Riefenstahl-alkotás fölöttébb terjedelmes, nehéz kérdésekben kimondottan bővelkedő fogadtatástörténetével. S persze nem is kell nagyon sokat keresgélni a magyar filmtörténeti archívumban, hogy minden idők legtöbb vitát kiváltott sportfilmjének kompozíciós megoldásaira emlékeztető képekre bukkanjunk – más színű ideológiát jelképező zászlók alatt mozgó testek hasonlóan fényképezve pl. abban az 1951-ben forgatott *Civil a pályán*-ban, amelyet az '50-es évek elején valóban tömegek láttak a moziban.

KULTer.hu: Az érintkezési és kereszteződési pontok azonosítására érzékeny kultúratudományos szempontrendszerű kutatásodban a különböző (techno)médiumok közhasználatúvá válásától, a rádió, majd a televízió elterjedésétől kezdődően jelölöd ki elsősorban vizsgálataid korpuszát. Az irodalomnak, mint az egymásra ható és egymással versengő médiumok közt „rangidősnek”, hogyan változtak meg a kötetben tárgyalt komplex, változékony viszonyrendszer előtt tapasztalt, sporttal kapcsolatos dramaturgiai eljárásai, reprezentációs stratégiái?

A magam részéről meggyőzőnek tartom azt a főként Norbert Eliashoz kötődő sporttörténeti elbeszélést, mely szerint a modern sportot egyfelől több minden választja el az antik előzményektől, mint ami összeköti velük, másfelől születését az angol rókavadászatra, fejlődését többek között a brit egyetemekhez vezeti vissza.

Nehezen vitatható, hogy a 19. század második fele hozta a robbanást a modern sport alakulásában – vagyis épp az az időszak, amikor az írott szó közönsége a nyugati világban, nálunk is tömegessé válik a közoktatás fejlődése révén. Tudjuk, hogy a sajtó századfordulós forradalmában milyen elévülhetetlen szerepet játszottak azok a szerkesztőségek, amelyek elsőként kezdtek állandó figyelmet fordítani a sporteseményeknek. Ugyanakkor a romantika múltával épp azt a korszakot hagytuk magunk mögött – amennyiben elfogadjuk Gumbrecht periodizációját –, amelyben még igazán fontos volt az irodalom. Az, hogy a modernitásban a irodalom az egyre inkább az irodalommal legfőbb laza kapcsolatot ápoló munkástömegek ügyévé (is) váló sporttal milyen találkozási pontokat volt képes kialakítani, nem mentes minden esztétikatörténeti tanulságtól. A legizgalmasabbak azok az „esetek”, amelyek valóban irodalomtörténeti eseménnyé tudtak válni: a *Veresség* után című nagy vers úgy mond sokat az Aranycsapat egykori szociokulturális szerepéről, hogy közben nem a kései Szabó Lőrinc-líra nyelvét beszéli.

KULTer.hu: A filmművészet a mozgás rögzítésének igényével és igézetében fogant. Milyen műfaj- és médiumspecifikus sajátosságok érvényesülnek, kereszteződnek sportközvetítésekben, művészfilmekben, reklámokban, tehát a sport különböző képvilági reprezentációiban?

Az már a felesége szeretőjét lepuffantó Muybridge lassan másfél százados kísérleteiben nyilvánvalóvá vált, hogy a technikai szem többet lát a mozgásból, mint az emberi. Amikor Riefenstahl filmjének utolsó szekvenciájában a toronyugrók mozgása már nem humán szabályszerűségeknél, hanem a mozgókép adta lehetőségeknél engedelmeskedik, ez a hagyomány folytatódik – Riefenstahl filmet forgatott, de a pálya „testébe” behatoló kameráival voltaképpen a televíziós közvetítések attitűdjét is megelőlegezte.

A játékfilmekben a sportoló a legtöbbször nem sportoló, hanem típusos motivációk-emóciók-cselekvések megtestesülése. Ki emlékszik már arra, hogy milyenek voltak a bokszejelenetek a *Rocco és fivérei*ben, miközben mindannyian magunk elé tudjuk idézni, hogy az akkoriban alig 25 éves Alain Delon miképpen küzdött azért, hogy se a családját, se a szerelmét ne árulja el. A *Dühöngő biká*ban naturalisztikusan kegyetlenek a ringbeli események, de talán mégis a visszavonult, elhízott, lecsúszott Jake La Motta megformálása volt De Niro csúcshalakítása a filmben. Az 1978-ban bemutatott *K. O.*-ban Juhász Jácint és Cserhalmi György mindent megtett, hogy komolyan vegyék a kettejük közötti bajnoki döntőt, de a valódi csúcspontot az öreg, beteg apát alakító Bencze Ferencnek a fiával való kesztyűzése jelenti. Másfelől viszont sosem feledem, ahogy Mike Tyson jellegzetes fekete nadrágjában és cipőjében néhány másodpercig mozdulatlanul fekszik a szorítóban, miután Lennox Lewis egy jobb horoggal visszavonhatatlanul lezárta egy sportágtörténeti korszakot. Manapság a közösségi médiumok olyan (látszólagos) közelségbe hozzák a legfényesebb sportsillagokat is, mely aligha fogja érintetlenül hagyni azokat a reprezentációs mintázatokat, amelyeket a film Edison bokszolótól mondjuk *A millió dolláros bébi*ig kimunkált.

KULTer.hu: A kultúrakutatóhoz fordulok, mikor irodalmárként kérdezek. Az Újrájátszás hatékonyan képes a sportot esztétikai teljesítményében és komplex intézményi háttérrel rendelkező gazdasági ágazatként is vizsgálni. Az irodalomtudomány mintha saját tárgyával kapcsolatban, saját berkein belül nem tartaná relevánsnak, lemondana az utóbbival való szakmai szembenézésről, s ezt a jövő történészei számára elodázná – nem készültek ilyen igényű munkák a kiadói struktúra piaci alapú átszerveződése, így az irodalom gazdasági tényezőként való megjelenése óta.

Én úgy látom, hogy ezzel kapcsolatban a köteted fel tud kínálni szemléleti és módszertani ajánlatokat.

Nekem azért jóval könnyebb dolgom volt ebben a vonatkozásban, ugyanis legalább 1885 óta (ekkortól kaphat angol futballista legalísan fizetést), ha sportról van szó, pénzről is szó van – Mándy Iván olvasói is tudják ezt. Ráadásul abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy egy ideje a Debreceni Egyetem sportközgazdász hallgatóinak is tarthatok órát – a Gazdaságtudományi Kar által gondozott képzésén részt vevők elvárják, hogy sport és média kapcsolatrendszerét ökonómiai vonatkozásban (is) tárgyaljuk.

Azt mondhatom, inkább az számít kurióznak, ha valaki (ahogy teszi pl. Gumbrecht vagy Pfeiffer) a gazdasági vonatkozások mérlegelése nélkül is képes releváns értelmezői kontextust teremteni a versenysport köré. Mifelénk ha egy író a valós vagy vélt piaci elvárásoknak látszik engedni, elitirodalmi státuszát teheti kockára: Adornótól úgy tanultuk, hogy a 19. századi polgári kultúra művészetkultusza ellentétes volt a polgár hétköznapi haszonelvű-rationális értékorientációjával – a l’art pour l’art jelszavát úgy is érthetjük, hogy megőrizni a művészetet olyan szigetként, mely nem veti magát alá a kapitalizmus szabályszerűségeinek.

Ezzel szemben a látványsportok arra szolgálnak több mint száz éve újabb és újabb példát, miképp áldozza föl egy valaha nonprofit és „haszontalan” (vö. rókavadászat) társadalmi praxis egykori autonómiáját a pénz oltárán.

Visszatérve az irodalom gazdaságtanához: egyfelől pl. a Jókai- vagy a Kosztolányi-kutatásból ma már sokat tudhatni az irodalomnak a sajtó- és könyvpiari „kitettségéről”, másfelől talán azért sem fordulnak a témához kutatók seregei, mert minálunk (részben a piac kicsinysége okán) nem annyira izgalmas ez a terület.

Mindazonáltal én mindig örülök annak, ha irodalmi tanácskozásokon valódi kiadói gondolkodással bíró szereplők is szót kapnak – van mit tanulnunk tőlük.

KULTer.hu: Az Újrajátszásnak már elindult a kritikai feldolgozása, a recepció megemlíti: a kötet kompozicionális szempontból is kiemelt szerepet tulajdonít a futballnak. Miért tűnhet ez az infrastruktúrájában, gazdasági, társadalmi stb. szerepében dinamikusán változó sportág az általad feltárt összefüggések egyfajta sűrűsödési pontjának?

Amióta 1901-ben elindult a hivatalos magyar labdarúgó-bajnokság, valójában ennek a sportágnak nem akadt sem népszerűségben, sem a társadalmi-gazdasági-politikai jelentőség tekintetében igazi versenytársa. Biztos lehet arra magyarázatot találni, hogy szemben a szomszédos országainkkal, nekünk miért nincs második nemzeti sportunk (mint ahogy az osztrákoknak a síelés, a cseheknek és szlovákoknak a jégkorong, a délszlávoknak a kosárlabda) – tudom persze, hogy az eredményességet tekintve a vívás vagy akár a vízilabda tekinthető nemzeti sportnak, de azért ezek sokkal zártabb és elitistább közegek voltak mindig annál, hogy valódi társadalmi jelentőségre tegyenek szert.

A labdarúgás már akkor is nagy közönséget vonzott, amikor a sportágnak csupán a nyomtatott sajtó volt a „médiapartnere”. Abban, hogy a politikai hatalom milyen szerepet szán(t) saját önreprezentációjában a labdarúgásnak, jelentős különbségek figyelhetők meg mondjuk 1920-tól 2020-ig, de abban, hogy lényegében ez az egyetlen sportág, mely az olimpiai ciklusoktól függetlenül érdeklődést képes kelteni a közönségben, nincs változás.

KULTer.hu: Hogyan befolyásolja a sportéletet a mostani pandémia? Mit gondolsz a zárt kapuk mögött, üres lelátók előtt lejátszott meccsekről?

Március 11-én, néhány órával az előtt, hogy bejelentették az egyetemek bezárását, Bitskey István professzor úr kétségeit osztotta meg velem arról, hogy vajh lesz-e mód megtartani az áprilisban esedékes országos versenyt, ahol kvalifikációt tudhatott volna szerezni a nyári senior úszó Európa-bajnokságra, melyre régóta készült. Egy bő héttel később az Európai Úszó Szövetség az Eb elhalasztása mellett döntött, nem kevés hezitálás után a NOB 2021-re toltta a nyári olimpiát, s csakis örülhetünk annak, hogy a Tour de France vezetői is elálltak attól a hajmeresztő ötlettől, hogy nézők nélkül megtartják a francia háromhetes kerékpáros körversenyt.

Értem persze, hogy a versenyzők szempontja más: aki már kvalifikációt szerzett az olimpiára, nyilván rendkívül csalódott, hogy nem utazhat, s vannak olyan sportolók, akiknek a halasztással életük nagy lehetősége úszik el (tudjuk, hogy nálunk mit is jelent egy jó olimpiai szereplés), mint ahogy azok a tokiói szervezők sincsenek könnyű helyzetben, akik már őszi átvétellel eladták előre az olimpiai falu lakásait. Dana White, a legnagyobb kettecharcos (MMA) versenysorozat elnöke az elmúlt hetekben mindent megtett azért, hogy tető alá hozzon egy nézők nélküli „gálát” egy szigeten – jelen idő szerint úgy tűnik, nem sikerül neki. Az Egyesült Államokból arról hallani, hogy a járványügyi főbiztos szerint az amerikaifutball-bajnokság (NFL) időnye megrendezhető, de üres lelátók előtt – ma ezt még nehezen tudjuk magunk elé képzelni, de nem kizárt, hogy valósággá válik. A híreket olvasva arra következtethetünk: az egészségügyi és a gazdasági érvek naponta csapnak össze a politikai döntéshozók irodáiban – a sportnak bőven van akkora gazdasági súlya napjainkban, hogy szempontjait a legmagasabb döntéshozói szinteken se hagyják figyelmen kívül.

KULTer.hu: Aki hangszereken játszik, ismeri a finom technikai fogásokat, az másképp hallgat zenét. Hogyan változott meg a sporthoz való viszonyod, mióta kutatója lettél?

Ha zenét komolyan nem is (szolfézsórán sosem jeleskedtem), de ütőhangszereken játszani magam is tanultam – a ritmikailag változatos zeneművek iránti vonzalmam talán ebből is eredhet.

A sporthoz való viszonyomat nem a kutatásaim, hanem egy bokatorés változtatta meg alapjaiban – azt követően vált világossá számomra, hogy az általam korábban gyakorolt egy-két labdás csapatsportágnak már csak nézője lehetek, s olyan mozgásformákat kell találnom magamnak, amelyeknek kevésbé feltétele a mobilis boka. Valaha tagja voltam az orvosegyetemi karateklubnak, mellyel rendszeresen részt vehettem olyan nyári edzőtáborokban, melyekben napi három alkalommal volt tréning (testközelből láthattam élversenyzőket is edzeni). Ennyiben belekóstolhattam a „rendes” sportolói életformába, s bár azóta is őszinte csodálkozással tekintek azokra, akik évtizedeken keresztül nap mint nap nemcsak bírják ezt, de az edzések mellett marad erejük tanulni-dolgozni-élni, nem irigylem őket.

KULTer.hu: Egy kiterjedt, hosszú kutatás eredményeit adja közre az Újrajátszás. Emiatt korainak tűnhet, de remélem, hogy nem tartod sportszerűtlennek a kérdést: hogyan tovább?

Az *Újrajátszás* nem a futball kötetbeli kitüntetettsége miatt tartalmaz épp tizenegy tanulmányt: nem lezárt, hanem folyamatban lévő kutatás eredményeit adja közre – abban a

döntésben, hogy épp most, a kéziratot gondozó kiadó anyagi lehetőségei is nyomtak a latban. Az 1970-es évek a magyar „sportfilmek” szempontjából fellendülést hozott: ekkor készült többek között a *Szépek és bolondok*, a már emlegetett *K. O.* és Kósa Ferenc *Küldetése* – ezekről nem esik szó a könyvben, miközben nagyon is tanulságosak lehetnek a Kádár-rendszer kulturális nyilvánosságának vizsgálója számára, s talán az sem kizárt, hogy arról is mondhatnak valamit, miért úgy működik a *Termelési-regényben* a futball nyelve és világa (mely, ugye, olyan különbség, mely nem akar különbség lenni), ahogy.

Az interjú az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának keretében készült, a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával.

A borítófotót Szirák Sára készítette.